

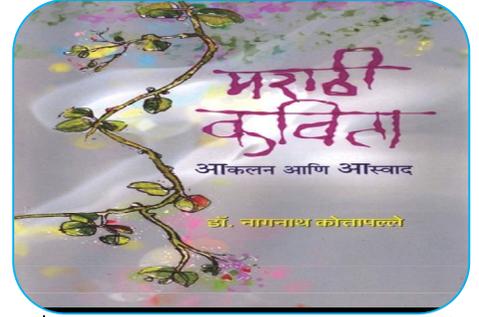
नव्वदोत्तरी मराठी कविता : आकलन आणि आस्वाद

प्रा.डॉ.भगवान नन्नावरे

सहयोगी प्राध्यापक व मराठी विभाग प्रमुख,
अण्णासाहेब गुंडेवार महाविद्यालय, नागपूर.

Key Note : नव्वदोत्तरी मराठी कविता समृद्ध असली तरी गोंधळलेल्या अवस्थेतून जात आहे.

Abstract : नव्वदोत्तरी काळात मराठी कविता मोठ्या प्रमाणात लिहिली जात आहे. परंतु ती केवळ संख्यात्मकच आहे. गुणात्मकतेत ती मात्र अपवादाने येत आहे.

प्रास्ताविक :

वर्तमान मराठी साहित्यामध्ये सर्वाधिक लिहिला जाणारा साहित्यप्रकार म्हणजे कविता होय. मराठी कवितेला खूप मोठी प्राचीन परंपरा असलेली दिसून येते. कालखंडानुरूप कविता बदलत आली आहे. संवेदनशील मनाच्या घूसमटीचे शब्दरूप कवितेच्या रूपाने साकार होत आले आहे. अनेकांनी आपल्या अनुभवाचे विविधांगी पदर कवितेतून शब्दबद्ध केलेले दिसून येतात. समकालीन सामाजिक, राजकीय, सांस्कृतिक, शैक्षणिक, नैसर्गिक आदी बदलांना अनेक कवींनी सशक्तपणे कवितेतून मांडले आहे. साठोत्तरी मराठी साहित्यात वेगवेगळ्या प्रवाहाचे प्रतिनिधित्व करणारी अत्यंत

वेगळी आणि वैशिष्ट्यपूर्ण धाटणीची कविता मराठी साहित्यात लिहिली गेली आहे. आधुनिकीकरणाचा काळ जसजसा गतिमान होत गेला, तस-तशी मराठी कविता अधिकाधिक विकसित झालेली आहे. या टप्प्यावरील मराठी कवितेचे स्वरूप आणि मराठी कवितेत वेगवेगळ्या प्रांतातील कवींनी केलेला आविष्कार प्रस्तुत शोधनिबंधात या निमित्ताने विचारात घेता येईल.

नव्वदोत्तरी कालखंड हा मराठी साहित्यात अमुलाग्र स्वरूपाचा बदल घडविणारा कालखंड म्हणून ओळखला जातो. या कालखंडात मराठी कविता खूप मोठ्या प्रमाणात लिहिली गेली आहे. ती कवितेच्या संकल्पनेला किती खरे उतरते. हा मात्र अभ्यासाचा विषय झालेला आहे. म्हणूनच अखिल भारतीय साहित्य संमेलनाच्या व्यासपीठावरून

‘मराठीमधील वाढती कविता बाळसे की सृज’ असे विषय चर्चिते गेले आहेत. प्रतिमा, प्रतीकांच्या माध्यमातून अनुभवांचे साचेबंद प्रकटीकरण म्हणजे कविता असते. परंतु कवितेच्या या मुळ रूपबंधापासून अनेक कवी परागंदा झालेले दिसून येतात. कवितेची काव्यवृत्ती आणि प्रवृत्ती यापासून कवी परागंदा झाल्यामुळे कवितेची शाश्वत मूल्य नाहीशी होत चालली आहेत. याचा कुठेतरी विचार होणे ही काळाची गरज आहे. कविता ही वैयक्तिक न राहता ते सार्वत्रिक होणे गरजेचे असते. तरच त्या कवितेला वेगवेगळे आयाम प्राप्त होतात. अन्यथा, ती कविता व्यक्तिगत पातळीवरच सुरू होते आणि त्याच ठिकाणी ती संपते. कवितेच्या या सार्वत्रिकतेविषयी भाष्य करताना प्रा. लक्ष्मीकांत तांबोळी म्हणतात, “कविता ही नेहमीच खाजगी

असते. या मनाची निर्मिती असते. त्याच्या शिस्तीचा संबंध असतो. तिचे सामान्यीकरण झाले तर ती कविता राहणार नाही. तिच्यातला चैतन्य धर्म आणि व्यक्तिमत्त्व निघून जाईल. कवितेच्या क्षेत्रातील हा बदल अत्यंत महत्त्वाचा आहे. हे एक विकासाचे प्रभावी पाऊल आहे. मात्र वैयक्तिकाला विश्वात्मक असा अर्थ यावा सार्वकालीन व सनातनी असे मूल्य प्राप्त व्हावे. अन्यथा, एका व्यक्तीशिवाय त्या कवितेला काहीही महत्त्व राहणार नाही. जाणिवेचे लौकिक रूप नष्ट होऊन त्यांना अलौकिकत्व प्राप्त झाले तरच हे शक्य आहे.^{१४} तांबोळी यांनी कवितेच्या सार्वत्रीकतेविषयी केलेल्या विवेचनावरून हे स्पष्ट होते की, कविता ही व्यक्तिगत न राहता ती वैश्विक पातळीवरती गेली पाहिजे. म्हणजेच कवितेने मी बरोबर आम्ही चा विचार पेरला पाहिजे ही जाणीव या ठिकाणी स्पष्ट होते.

१९९० नंतरचा कालखंड हा जागतिकीकरणाचा काळ म्हणून ओळखला जातो. या जागतिकीकरणाने मानवी समाज जीवनात प्रचंड स्वरूपाची उलाढाल केलेली दिसून येते. समाजाच्या सर्वच क्षेत्रावरती जागतिकीकरणाचा प्रभाव निर्माण झालेला दिसून येतो. त्यातूनच मानवी समाजात संभ्रमाची परिस्थिती निर्माण झालेली आहे. मानवी जगण्याला मूल्य प्राप्त झालेले आहे. परंतु ते केवळ कागदावरच. तकलादू विचारांच्या चौकटीत माणसाचं जीवन बंदिस्त होत आहे. हे जागतिकीकरणाने खरे तर या सगळ्या चौकटी मोडून टाकणे गरजेचे होते. परंतु, तसे होताना दिसत नाही. उलटपक्षी त्याचा अधिकाधिक ठळक प्रभाव मराठी कवितेवर पडलेला दिसून येतो. जाती-धर्म भेदाच्या चौकटी पुसणे ही खरी काळाची गरज होती. परंतु सामाजिक आणि व्यक्तिगत पातळीवर मात्र जात धर्म केंद्रस्थानी ठेवूनच कवितेची अभिव्यक्ती झालेली दिसून येते.

या काळात कविता समाजाच्या तळागाळापर्यंत पोहोचली खरे एवढेच नव्हे तर नव्या विचारांचे परिमाण घेऊन वेगवेगळ्या जीवन अनुभवांना तिने साकारही केले. परंतु या काळातले बरेच कवी हे आपल्या मूळ काव्य अभिव्यक्तीत गोंधळलेले दिसून येतात. या काळातील कवी आणि कविता याविषयीची मांडणी करताना डॉ.पी.विठ्ठल लिहितात, "विशेषतः ९० नंतरच्या काळात प्रकाशित होत असलेल्या काही महत्त्वाच्या नियतकालिकातून जी कविता प्रकाशित झाली. त्या कवितेने भाषिक सर्जनशीलतेबरोबर एका नव्या आणि दाहक वास्तवाची ओळख मराठी कवितेला करून दिली. अर्थात यातले बरेचसे कवी गोंधळलेलेही आहेत. त्यांची काव्य अभिव्यक्ती अनेकदा खूप कृत्रिम आणि तपशीलवार वाटते. पण या सगळ्यातही आपली अभिव्यक्ती प्रामाणिकपणे मांडणारीही कविता आहे."^{१५} डॉ.विठ्ठल यांनी या कवितेचे केलेले विवेचन महत्त्वपूर्ण आहे. या काळात कविता मोठ्या प्रमाणावर लिहिली गेली आणि लिहिली जात आहे. ती परंपरेचे पाईक ही आहे आणि नाविण्याचा आविष्कारही आहे. अशा स्वरूपात ९० नंतरच्या कवितेची वाट गडद होताना दिसून येते.

ग्रामीण, दलित, स्त्रीवादी, आदिवासी, मुस्लिम, झोपडपट्टीय, महानगरीय अशा विविध प्रवाहातून लिहिली गेलेली कविता नव्वदोत्तरी काळात अत्यंत गतिमान झालेली दिसून येते. कवितेच्या या बदलाचे मराठी साहित्याने आणि मराठी अभिरुचीने त्या त्या काळात स्वागतच केलेले दिसून येते. व्यक्तिगत अभिव्यक्तीच्या पातळीवर साकार होणाऱ्या कवितेबरोबरच या कालखंडात अनुवादित कवितेचेही मोठी परंपरा या काळात निर्माण झालेली दिसून येते. वेगवेगळ्या भाषेतील अनेक कविता मराठीमध्ये अनुवादित झालेल्या आहेत. या सर्वांणी या काळात मराठी कविता समृद्ध होत असली तरी तिच्यातील कवित्व हरवून जाऊ नये किंवा प्रतिभावंतांच्या प्रतिभेला गोंधळलेल्या अवस्थेचा कलंक लागू नये यासाठी जागतिकीकरणाने उभी केलेली आव्हाने स्वीकारून कवींनी आपल्या मूळ प्रतिभेला साकार करण्याची ऊर्मा अंतरंगात बाळगणे काळाची गरज आहे. मराठी कवितेच्या समकालीन वास्तवावर नेमकेपणाने बोट ठेवताना डॉ.यशवंत मनोहर लिहितात, "केवळ मराठी कवितेतच नव्हे तर एकूणच जागतिक कवितेतही आज अराजकाची स्थिती निर्माण झालेली आहे. वाचता येणार नाही. इतक्या वेगाने काळ सरकतो आहे. माहिती, तंत्रज्ञानाने आणि माध्यम क्रांतीने इहवाद, बुद्धिवाद, व्यक्तिस्वातंत्र्यवाद, समता, स्वातंत्र्य आणि बंधुता या आधुनिक मूल्यांचा महाप्रकल्प अमान्य केलेला आहे. नव भांडवलशाहीच्या उदारीकरणाने आणि खाजगीकरणाने जगाचे रुपांतर ह्यदृश्य बाजारपेठेत केलेलं आहे. मानवी मूल्यांना पदच्युत करून त्यांच्या जागी अर्थ मूल्यांची प्रस्थापना केली जात आहे. नव भांडवलशाहीने विचार करण्याच्या प्रक्रियेचीच कोडी केली. माणसाच्या ग्राहकीकरणाची प्रक्रिया सुरू झाली. मानवी सौहार्दपेक्षा चंगळवादी वृत्ती मोकळी सुटली.

”^३ डॉ.मनोहर यांनी वर्तमानातील एकूणच मराठी कवितेविषयी व्यक्त केलेली खंत विचारप्रवृत्त करायला लावणारी आहे. यातून मराठी कविता सावरली तरच खऱ्या अर्थाने तिची मूल्यात्मकता टिकून राहिल असे वाटते.

वेगवेगळ्या भौगोलिक प्रदेशाचे प्रतिनिधित्व करणाऱ्या तसेच सामाजिकीकरणात विभागलेल्या समाजातील विविध स्तरातील अनेक कवींनी आपल्या लेखनाने मानवी मनाचा तळ शोधण्याचा प्रामाणिक प्रयत्न केल्याचे दिसून येते. काळानुरूप अशी कविता कवी लिहित आहेत. जीवनात निर्माण होणाऱ्या प्रश्नांचे विविधांगी पदर आपल्या कवितेतून अभिव्यक्त करून सामाजिक बांधिलकीचा एक सोपस्कार कवींच्या हातून पार पडतो आहे. मराठी कविता विस्तारत आहे. कविता म्हणून तिची असणारी मूल्यात्मकता तसे अनेक कवी जोपासत आहेत. परंतु प्रसिद्धीच्या मोहाने कवी कवितेपासून दुरावला जात आहे ही खंत मात्र ९० नंतरची कविता करून देते हे आवर्जून नोंदवावे असे वाटते.

इतिहासापासून कवीने समाजाला सावधगिरीचे इशारे दिलेले आहेत. समाजातील सुख—दुःख ला अधोरेखित करत कवीने भवितव्याची वाट निर्माण केलेली आहे. माणसाच्या अस्तित्वाला कवीने समृद्ध केल्याची दीर्घ परंपरा मराठी कवितेत आहे. त्याच परंपरेचे पाईक होण्याची धडपड आजच्या कवींनी केली पाहिजे. तरच कवितेची निर्मिती प्रक्रिया ही सर्वोत्तम होईल. या गुंतागुंतीच्या काळाला मराठी कविता कशा पद्धतीने सामोरे जाईल किंवा तिच्यातून कोणत्या पद्धतीची आशयघनता व्यक्त व्हावी या संदर्भाने आपले मत मांडताना अनुराधा पाटील म्हणतात, “आज जगण्याशी संबंधित असलेल्या सर्वच गोष्टींचं सुलभीकरण सर्वांना हवं आहे. मनोरंजन करणारा वैचारिकतेला वाव नसलेले टाईमपास जगणं हवं म्हणताना एकूणच साहित्याकडे ही गांभीर्याने जबाबदारीने पाहण्याची गरज उरलेली नाही. त्याचं प्रतिबिंब यामुळे सभोवार लिहिण्यात उमटताना दिसतं. आज सगळी नाती, सगळे संबंध बाहेरच्या अफाट वेगाने बदलणाऱ्या वास्तवाच्या रेट्यांनं बदलून जात आहेत. समाजजीवन आणि साहित्य या वेगवेगळ्या किंवा पूरक बाबी नसून एक दुसऱ्याचे प्रतिबिंब त्यात पाहता यावं इतकं ते पारदर्शक, प्रामाणिक असावं. नैतिक जाणिवांशी आणि जगण्याच्या मुळाशी ते घट्ट बांधलेलं हवं. भविष्यातील कविता कशी असेल यावर विचार करता येईल. निश्चित विधान तर नक्कीच करता येणार नाही. ते योग्य नाही. पण एका संपूर्ण सामाजिक, सांस्कृतिक सहजीवनाची अपेक्षा करताना सहज समजून आलेली आशय घन आणि खोलवरच्या गुंतागुंतीची अभिव्यक्ती करणारी कविता निदान मला अपेक्षित आहे.”^४ संक्रमणाच्या या काळात मराठी कवितेत कोणत्या प्रकारची अभिव्यक्ती होणे अपेक्षित आहे, यावर भाष्य करताना अनुराधा पाटील यांनी समकालीन बदलत्या परिस्थितीचाही नेमकेपणाने वेध घेतलेला आहे. या पार्श्वभूमीवर मराठी कविता आणि कवींपुढे आव्हानाचा काळ उभा ठाकलेला आहे. हे वेगळे सांगण्याची आवश्यकता नसावी.

समारोप :

सारांश रूपाने असे सांगता येते की, कविता ही माणसाच्या प्रांजल अभिव्यक्तीचे प्रतिबिंब असते. त्यामुळे समाजात कितीही गुंतागुंतीची परिस्थिती निर्माण झाली किंवा समाजाला उध्वस्त करू पाहणाऱ्या कितीही व्यवस्था निर्माण झाल्या तरी कवीने उजेडातून अधिक मानवी उजेडाकडे घेऊन जाण्याची प्रक्रिया आपल्या कवितेत राबविली पाहिजे. हा विचार या काळाने मराठी कवितेपुढे ठेवलेला आहे.

संदर्भ :

१. लक्ष्मीकांत तांबोळी, काव्य वृत्ती आणि प्रवृत्ती, साहित्यसेवा प्रकाशन, औरंगाबाद, १९९३, पृ.१०२.
२. डॉ. पी. विठ्ठल, प्रतिष्ठान, नोव्हेंबर—डिसेंबर २०१५, पृ.२६.
३. डॉ. यशवंत मनोहर, कविता रती, मे—जून—जुलै—ऑगस्ट २०१४, पृ.१५.
४. अनुराधा पाटील, प्रतिष्ठान, जुलै—ऑगस्ट २००८, पृ.५६.